

INHOUDSOPGAVE

- ‘Redactioneel’ 1
Ed Schilders ‘Rabelais en de censuur – I’ 2
Jaap Engelsman ‘Rabelais’ easy chair’ 3
Monique Bullinga ‘Rabelais als rozekruiser. Naar aanleiding van een boek’ 4
 ‘Nuttig & Curieus’ 6
 ‘Rabelijnse vragen en antwoorden’ 9

REDACTIONEEL

Een nieuw lid is toegetreden tot de Club ‘Fay ce que voudras’: Marina Warners. De ballotage was streng maar rechtvaardig. Jaap stond voor Marina in: volgens hem was zij van onbesproken gedrag – wat natuurlijk de doorslag gaf – en ook anderszins was zij ‘een goeie’. In een kort gesprek bleek dat zij tevens bereid is bijdragen te leveren aan ons clubblad, immers een belangrijke voorwaarde voor het lidmaatschap. Marina, die het werkzame deel van haar dagen doorbrengt in de Libreria Bonardi, dacht aan ‘iets met Italië’. Aanknopingspunten te over, dachten wij, dus dat wordt wel wat.

‘Rabelijnse actualiteiten’ is gesneefd. De nieuwe naam van deze rubriek is dubbel geplagieerd: ‘nuttig’ en ‘curieus’ zijn woorden die herhaaldelijk door een van onze leden gebruikt worden, de combinatie ervan komt uit Georg Schreibers *Geluk in 't zadel of Ruiterbrevier* (1972), dat een uitgebreid ‘Nuttig en curieus ruiteralfabet’ kent. Verder wordt *Faicts & Dicts* met ingang van dit nummer uitgebreid met een ‘Rabelijnse vragen en antwoorden’. Alhoewel de respons niet al te groot zal zijn mag ik u toch om uw bijdragen vragen.

De reacties op het vorige nummer waren zeer positief. De verschillende bijdragen zijn telefonisch naar behoren bejubeld. Opbouwende kritiek, reacties op en vragen naar aanleiding van het gepubliceerde blijven natuurlijk hartelijk welkom: ‘[...] zeg hetgeen gij te zeggen hebt; maar maak het kort, zonder evenwel iets van wezenlijk belang weg te laten’ (*Pantagruel* XI): ‘[...] dictes ce que voudrez et abreviez, sans rien toutesfoys laisser de ce que servira au propos’).

Niet onbelangrijk is het besluit om als club ‘Fay ce que voudras’ de Rabelais-concordantie aan te schaffen en de kosten te delen. J.E.G. Dixon en John L. Dawson, *Concordance des Oeuvres de François Rabelais* (Droz, Genève 1992; recensie onder meer in *French Review* 67 (1994) 3) zal een plaats krijgen in De Tiengeboden, maar is tijdens kantooruren (ook op zaterdag en zondag) via Monique in te zien: één telefoontje dus en klaar. Een kopie van het voorwerk zal te zijner tijd aan alle leden worden gestuurd. Hierin staat onder meer hoe men snel in de eigen editie van Rabelais het gezochte kan vinden. Een goed besluit!

Dit nummer van ons clubblaadje wordt – op hun verzoek; ze zijn gewaarschuwd – toegestuurd aan Paul Smith en Théo Buckinx. Zie hierna.

Tot slot: voor citaten uit Rabelais volstaan we met een verwijzing naar boek en hoofdstuk. En: zolang er nog geen oplossing is gevonden voor het probleem van de vormgeving der noten is het verzoek aan de auteurs om hun literatuur- en andere verwijzingen zoveel mogelijk in of aan het eind van het artikel te plaatsen. Voorts nog een paar simpele aanwijzingen voor het inleveren van kopij, ook al is dit er eigenlijk niet de plaats voor. Gelieve de teksten zo schoon mogelijk in te leveren, dus met zo min

mogelijk codes en lettertypen. Gebruik alleen *cursief* (waar nodig) en tab voor alinea's inspringen, breek niet af. Langere citaten worden ingesprongen. Zie verder dit nummer. (MB)

RABELAIS EN DE CENSUUR – I

door Ed Schilders

'Rabelais' taal is als een rijke bergstroom, die in zijn woeste wateren veel heerlijks maar ook veel vuils meespoelt. Behalve voor den niet-Christelijken geest van zijn oeuvre, dient ook voorbehoud gemaakt voor de grofheid en de onwelvoeglijkheid van zijn taal, wier volksche overdadigheid geen perken kent' (*Katholieke Encyclopaedie*, Amsterdam 1937).

Het is bekend dat Rabelais met zijn boeken bepaald niet veel vrienden gemaakt heeft onder de christenen. Het citaat uit de *Katholieke Encyclopaedie* maakt deel uit van een vierhondjarige traditie van beschimping en snobisme. Ondanks de tegenkanting die Rabelais ondervond is de lijst van de censuur die zijn werken te verdragen hadden niet bijzonder lang of heftig. De boeken zijn, bijvoorbeeld, nooit op de Roomse Index terechtgekomen, tenminste niet als we het jaar 1575 als beginpunt aanhouden (wat ook de katholieke historici doen) van de *Index Librorum Prohibitorum*, namelijk in de min of meer georganiseerde vorm die tot op de dag van vandaag gepraktiseerd wordt.

Opvallend is dat de berichten over vroege (pogingen tot) censuur op Rabelais' werk vrijwel altijd onduidelijk zijn. Zo meldt Haight dat in 1533 'de eerste twee boeken van *Pantagruel*' (sic; een duidelijke vergissing) door de Sorbonne op 'hun Index' geplaatst werden, en dat het Parijse Parlement Rabelais dientengevolge op de 'zwarte lijst' zette. Juister lijkt de toedracht (Malignon) dat de Sorbonne *Pantagruel* (1532) 'censureerde', dat wil zeggen: Rabelais berispte, en de eis stelde van een aanpassing. Met de publikatie van *Gargantua* (1534) bleek Rabelais een recidivist, en pas toen is de Sorbonne overgegaan tot een 'veroordeling'. Deze toedracht sluit ook beter aan bij de tweede melding in Haight: '1535 Een pauselijke bul verklaart de kerkelijke censuur op Rabelais' werk geabsolveerd.' Het lijkt erop (Demerson) dat het eerste ingrijpen van de Sorbonne is aangevochten door een zekere Cop, de rector van de Parijse universiteit, en dat het verweer door Calvijn is opgesteld. De geleerden van de universiteit zouden geantwoord hebben door Cop aan te klagen als ketter; het zou interessant zijn als we konden nagaan wat daarvan gekomen is, en hoe het met Cop is afgelopen. Nu verbleef Rabelais inderdaad in Rome van augustus 1535 tot mei 1536, maar Demerson bevestigt de absolverende bul niet, wijst er zelfs op dat *Gargantua* mogelijk pas in die tijd gepubliceerd werd.

Maar wat betekent dit eigenlijk allemaal? Wat moeten we onder 'censuur' verstaan? Wat was het gevolg, voor boek en auteur, van een negatief oordeel door de Sorbonne? Of zoals Francis M. Higman het schrijft in het voorwoord van zijn degelijke studie *Censorship and the Sorbonne*: 'Als *Pantagruel*, zoals we vaak te horen krijgen, in 1533 werd veroordeeld, hoe konden er dan zeven edities van *Pantagruel* verschijnen in de periode 1534-42?' Als voorbeeld van bibliografische of literair-historische onduidelijkheid en lichtzinnige interpretatie geeft hij ook enige citaten die op Rabelais betrekking hebben. 'Rabelais-onderzoekers', schrijft Higman (p. 13) 'nemen soms zonder aarzeling aan dat *Pantagruel* en *Gargantua* door de Sorbonne veroordeeld werden bij eerste verschijning.' Zie hierboven de opmerkingen uit Haight.

Dank zij het onderzoek van Higman is echter wel duidelijk geworden wanneer precies welke titels van Rabelais op de Sorbonne-lijsten van, laten we zeggen, gewraakte boeken voorkomen. Higman bestudeerde er vier: die van 1543, 1544, 1546, en 1551. Er waren er meer. Reusch noemt nog lijsten uit 1542, 1547, en 1556, maar noemt, vreemd genoeg, weer geen lijst in 1546. In ieder geval houdt dit in dat, welke schermutselingen er ook geweest zijn in de jaren 1530, de veroordelingen pas vanaf 1542 hun beslag gekregen hebben in officiële lijsten (Indices).

Ik geef de drie titels van Rabelais die op de Sorbonne-lijsten voorkomen met daarbij de resultaten uit Higman en Reusch.

1. *Grandes Annales très-véritables des gestes merveilleux du grand Gargantua et Pantagruel Roy des Dipsodes*. Higman: 1543, 1544, en 1551; Reusch geeft dezelfde titel voor 1542, en, in een iets andere spelling, voor 1551. Het aardige van de laatstgenoemde opname is dat het boek is ondergebracht in de rubriek ‘Catalogus librorum Gallicorum ab incertis authoribus’, ofwel: Catalogus van Franse boeken waarvan de auteur onbekend is!

2. *Pantagruel et Gargantua*. Het is niet duidelijk: één editie onder die naam, of twee werken voor het gemak bij elkaar gezet? Higman: 1544 en 1551. Reusch bevestigt dit, en ook hier staat het werk in de lijst van ‘onbekende auteurs’.

3. *Le tiers lievre de Pantagruel, fait par Rabeles M.D.XLVI*. Higman: 1546 en 1551. Reusch: 1547 en 1551. In 1551 noemt de Sorbonne-lijst een editie uit 1545, wat niet mogelijk is aangezien het *Tiers livre* pas in 1546 verschenen is. Hoe deze titel zijn weg heeft gevonden naar de rubriek ‘onbekende auteurs’ is eveneens een belangwekkend raadsel.

Ondanks kleine afwijkingen tussen Higman en Reusch, voornamelijk veroorzaakt door het niet geheel sluitende systeem dat Reusch hanteerde om de lijsten effectief te combineren, is nu toch duidelijk dat Rabelais niet zozeer in de jaren 1530 maar in de jaren 1542-1552 door de Sorbonne geplaagd is. De onderzoeken zullen inderdaad eerder hebben plaatsgevonden maar we zien hoe snel de Sorbonne reageerde bij verschijning van het *Tiers livre*; de achterstand werd nu duidelijk ingelopen, de auteur, hoewel officieel onbekend op zijn Franse komaf na (daar kon natuurlijk geen lezer omheen!), werd streng gevolgd. Higman meent dat een en ander zou kunnen samenhangen met de dood van Rabelais’ beschermheer Jean Du Bellay in januari 1543.

Tot slot. Voor twee opmerkingen in Haight betreffende deze periode heb ik noch bij Higman noch bij Reusch een bevestiging kunnen vinden. In 1552 (Haight) ‘censureert’ de Sorbonne *Le quart livre*. Wellicht wordt het *Tiers livre* bedoeld. De Dieguez suggereert echter ook dat de Sorbonne al op 1 maart 1552 ingreep nadat het vierde boek op 28 januari verschenen was, en dat in november van dat jaar geruchten de ronde deden dat Rabelais gearresteerd en gevangengezet was. In 1554 (Haight) haalt kardinaal de Chatillon Henri II over de ban op Rabelais’ werk op te heffen. Dit heeft dan plaatsgevonden na Rabelais’ dood (april 1553).

BRONNEN

De Dieguez, Manuel, *Rabelais par lui-même* (Parijs 1960).

Haight, Anne Lyon, *Banned Books* (Londen 1978).

Higman, Francis M., *Censorship and the Sorbonne. A bibliographical study of books censored by the faculty of theology of the university of Paris, 1520-1551* (Genève 1979).

Hilgers s.j., Joseph, *Der Index der Verbotenen Bücher* (Freiburg im Breisgau 1904).

Lectuur-repertorium (Antwerpen & Tilburg 1953).

Malignon, Jean, *Dictionnaire des écrivains français* (Parijs 1971).

Rabelais, *Oeuvres complètes*. Guy Demerson ed. (Parijs 1973).

Reusch, Fr. Heinrich, *Die Indices Librorum Prohibitorum des Sechzehnten Jahrhunderts* (Nieuwkoop 1961; oorspronkelijk Tübingen 1886).

Sauvy, Anne, *Livres saisis à Paris entre 1678 et 1701* (Den Haag 1972).

RABELAIS’ EASY CHAIR

door Jaap Engelsman

Toen Dorothy L. Sayers in 1949 voorzitter werd van de Detection Club, waarin de Britse schrijvers van speurdersromans verenigd waren (niet te verwarren met de Crime Club, waarin de Britse schrijvers van misdaadromans verenigd waren), constateerde zij met voldoening dat het ambtskleed haar als gegoten zat. Het was oorspronkelijk gemaakt voor de eerste voorzitter van de Club, G.K. Chesterton, die een postuur had van ‘over six feet tall and two yards round’. Kortom, een goed ambtsgewaad is een tref. Daar kunnen de promovendi aan de medische faculteit van de universiteit van Montpellier van meepraten:

1740 On dit que le Chancelier du Prat ayant fait abolir par Arrêt du Parlement les privilèges de la Faculté de Médecine de Montpellier, Rabelais eut l'adresse de le faire révoquer; & que c'est pour cette raison que ceux qui sont reçus Docteurs en cette Université, portent la Robe de Rabelais, qui y est en grande vénération.

1845 Un arrêt provoqué par le chancelier Duprat avait aboli les privilèges de la faculté de Montpellier: cette faculté députa Rabelais auprès du chancelier pour plaider sa cause; il réussit, et en reconnaissance de ce service, l'université décida que tout médecin appelé au doctorat se revêtirait de la robe de Rabelais. On dit que cet usage subsiste encore (18e s.).

Doortrapt eerbetoon, dat de faculteit niets kostte en waarvoor de held van de dag een kostuum moest inleveren! Het verhaal gaat nog verder:

1847/1861 De kanselier DUPRAT had de voorregten der medische faculteit aan de hoogeschool van Montpellier door een wetsbesluit vernietigd, en nu droeg de faculteit aan RABELAIS op, om hare zaak bij den kanselier te bepleiten. RABELAIS voldeed aan dit verzoek, en slaagde daarin naar wensch, voor welke dienst de faculteit hem beloonde met de bepaling, dat voortaan ieder, die in de geneeskunde wilde promoveren, zich moest kleeden in het gewaad van RABELAIS.

In teksten die zó lang voortleven, wordt elke relatieve tijdsaanduiding een tijdbom. Van de schrijvers van de bovenstaande teksten was abbé Simonin, die in 1845 De Fellers 18de-eeuwse naslagwerk opnieuw bezorgde, zich nog het meest van dat gevaar bewust. Hij maakte de dankzij een 'on dit' al scherfwerende stelling geheel kogelvrij met een '(18e s.)'.

Of dat gewaad in de 18de eeuw werkelijk nog gedragen werd? Daaraan leken de mensen die in 1740 Moréri nog eens bewerkten, niet te twijfelen, ondanks hun prominent geplaatst 'on dit', maar ik geloof nooit dat ze het hebben nagetrokken. De eerste druk van dat werk dateert uit 1674...

De samenstellers van het in 1861 voltooide *Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving*, ten slotte, hebben blijkbaar De Feller overgepend; zo te zien een editie – er was keus genoeg – mèt 'on dit', maar zonder dat behoedzame '(18e s.)'. Dat het resultaat van hun compilatiewerk hen zelf te denken gaf, blijkt uit het vervolg:

[...] in het gewaad van RABELAIS. Men beweert, dat deze bepaling nog steeds wordt vervuld, zoodat de *doctorandi*, gekleed in een gewaad van 300jarigen ouderdom, gewis een armoedig voorkomen moeten hebben.

BRONNEN

Janet Hitchman, *Such a strange lady: a biography of Dorothy L. Sayers* (New English Library 1976) 126-127

L. Moréri, *Grand dictionnaire historique* dl. 7 (Amsterdam 1740) R4

F.X. de Feller (éd. Simonin), *Biographie universelle* dl. 2 (1845) 398-399

P.G. Witsen Geysbeek, *Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving* dl. 3 (1847/1861) 2192.

RABELAIS ALS ROZEKUISER. NAAR AANLEIDING VAN EEN BOEK door Monique Bullinga

Het is als met zwangere vrouwen. Als je zelf in blijde verwachting bent, schijnt het, zie je alleen nog maar (aanstaande) moeders met kinderen. Zo nam ik ter verpozing een boek

over Nostradamus mee uit de bieb om tot de ontdekking te komen dat Rabelais, ‘poëet, theoloog en filosoof’, er een belangrijke rol in speelt. Manfred Böckls *Nostradamus. Arts en ziener* (Tirion, Baarn 1995; vert. van *Nostradamus, der Prophet. Leben und Visionen. Roman* (München 1993) is één grote aanklacht tegen de christelijke kerk en haar uitwassen. Dit is overigens niet verwonderlijk, want het is het werk van Karlheinz Deschner (o.a. *De kerk en haar kruis*, schitterend leesvoer waarin echter de haat tegen alles wat katholiek is nauwelijks gemaskeerd is) dat Böckl een ‘diep inzicht [verschafte] in de kerkgeschiedenis zoals zij achter de officiële coulissen schuil gaat’.

Het is een bijna occult boek, esoterisch, koketterend met de grote ongrijpbaarheden en met de hermetische geschriften. Nu kan ik daar niet goed tegen, en bovendien is het ook nog eens geschreven in die vreselijke traditie van vooral Franse biografen die van hun levensbeschrijving een *roman* maken. Voeg daarbij zaken als een volkomen krankzinnige beschrijving van een maandenlang verblijf vol uittredingen en visioenen – voorafschaduwingen van de profetieën – in een door sneeuw en ijs geïsoleerde berghut waar uiteindelijk, na de wolven, de rijpaarden tot leeftocht dienen, een bladzijden lang durende herschrijving van het leven van *Jesjoea* en dan weet je het wel. Helemaal erg wordt het met de openbaring van het bestaan van een ‘zielenverbond van wijzen en mensheidsleraren’, waarin Nostradamus wordt opgenomen door Rabelais en diens vriend Jules César de l’Escalle (Della Scala) oftewel Scaliger. Ook deze rimram stuit me tegen de borst. Rozekruisers en katharen, visioenen en geheime genootschappen, waanzin en toevallen: er wordt wel erg veel bij geslept. Böckl heeft zich iets te veel dichterlijke vrijheden veroorloofd naar mijn smaak, en dit opgeschreven in een dan weer zweverige, dan weer gezwollen stijl. Kortom: niet te pruimen.

Alhoewel Böckl in zijn ‘Woord tot besluit’ zegt wat ‘de verbinding van Michel de Notredame met [...] Rabelais’ betreft ‘waardevolle aanwijzingen’ te danken te hebben aan het boek van Manfred Dimde, *Die Weissagungen der Nostradamus* (München 1991), lijkt mij de verweving van Rabelais met Nostradamus vooralsnog een puur gedachten-spinsel te zijn. Scaliger en Nostradamus kenden elkaar, en Rabelais kende naar eigen zeggen Scaliger weliswaar goed, maar ‘par Zeus, il n’a pas bonne réputation’ (‘Lettre a Erasme’ (1532), Huchon ed. p. 999). ‘Cet individu-là est assurément le diable, pour dire les choses en un mot: si dans le domaine médical il n’est pas dépourvu de connaissances, il est par ailleurs complètement athée, comme personne ne le fut jamais.’ Een ernstige beschuldiging uit de mond van deze zestiende-eeuwer die weliswaar de theologen en de monniken, de superstitie en de schijnheiligheid op de korrel nam, maar zich in zijn geloof liet leiden door het evangelie, zoals de meeste christen-humanisten dat deden. En deze Scaliger zou samen met Rabelais de ‘profeet’ Michel de Nostredame hebben geïnitieerd in een soort geheime broederschap van vrijdenkers? Hoogst ongeloofwaardig.

Böckles boek is meteen de volgende dag alweer teruggebracht, maar het aardige ervan is dat het me via weer een heel andere weg in Rabelais deed duiken. Zo weet ik nu dat de ‘correspondentie met Erasmus’ uit één korte brief van Rabelais bestaat. Het is een brief die volgens de bezorgers van de verschillende edities veel zegt over het milieu waarin de zojuist tot doctor in de medicijnen gepromoveerde Rabelais verkeerde, omdat deze er verschillende leden van de hoge adellijke en intellectuele elite van die dagen in noemt. Grappig en onverwacht vond ik zijn vergelijking van Erasmus met zwangere vrouwen. Rabelais noemt de grote humanist niet alleen vader maar ook moeder, ‘si votre bienveillance m’y autorisait’. Immers, zoals een zwangere vrouw haar ongeboren kind voedt en beschermt zonder het nog ooit gezien te hebben, zo ook heeft Erasmus hem ‘élevé et nourri sans cesse aux très pures mamelles de votre divine science’. Het voerde me ook naar een aantrekkelijk stukje ‘querelle de femmes’, waarin twee vrienden van Rabelais, André Tiraqueau en Amaury Bouchard, tegenover elkaar staan en elkaar met geschriften bestoken. Rabelais koos geen partij en wist beiden aan zich gebonden te houden door elk van hen met een opdracht te vereren.

Onnodig te zeggen dat hoe meer je bladert in Rabelais en de Rabelais-exegese hoe meer fascinerende zaken je tegenkomt. En vooral ook: hoe oneindig veel vragen er nog te beantwoorden zijn.

Op de dag dat *Faicts & Dicts 2* het licht zag had ik een afspraak met H.C.D. de Wit, die mij, samen met zijn vrouw, gastvrij ontving in hun huis in de bossen van Heesum. Over zijn vermogen zijn toehoorder vast te houden en te boeien met de ene anekdote uit zijn lange leven na de andere zal ik het niet hebben. Het ging tenslotte om zijn en Warners' bemoeienissen met Rabelais. Gedurende zo'n vijftientig, dertig jaar hebben De Wit en zijn vriend zich in hun vrije tijd beziggehouden met Rabelais en vooral met een vertaling van zijn werk. Toen Marina's vader om gezondheidsredenen niet meer aan hun project kon meewerken hield ook De Wit het voor gezien. Rabelais verdween geheel uit gezicht toen zijn vriend stierf.

En nu ligt er in de studeerkamer van het volledig in het groen gelegen huis van de francofiel en emeritus hoogleraar biologie een stapel manuscripten onder het stof: het resultaat van zijn en Warners' werk aan Rabelais. *Gargantua* is klaar, *Pantagruel* is zo goed als klaar en *Le tiers livre* voor de helft. Dat was het goede nieuws. Het slechte: De Wit wil er niets meer mee doen. Van hun vertaling blijft iedereen af. Bovendien zat niemand daar op te wachten. Wie leest er nou nog zo'n boek? En bovendien, Sandfort heeft een meesterlijk werk afgeleverd met zijn vertaling en dat moet voldoende zijn.

Vrij naar *Pantagruel* XII was mijn reactie: 'En dat is het nu, wat het leven zo zuur maakt.'

Helemaal teleurgesteld hoefde ik echter niet weg te gaan, want hij zei wel bereid te zijn in de toekomst mee te werken aan bijvoorbeeld een bloemlezing uit Rabelais' werk. Waar 'Fay ce que vouldras' het zou toejuichen als er op basis van Gallitalo (N.J. Wieringa) en Sandfort een wetenschappelijke editie gepubliceerd zou worden (Hans van Pinxteren lijkt ons wel wat om die klus samen met een begeleidend groepje te klaren), is De Wit heel resoluut in zijn weigering te geloven dat daar ook maar één lezer op zit te wachten.

Paul Smith, in 1985 gepromoveerd op *Voyage et écriture. Etudes sur le Quart Livre de Rabelais. Etudes Rabelaisiennes* XIX, Genève 1987) vindt, ernaar gevraagd, overigens dat een geannoteerde herdruk van Wieringa's vertaling het meest gewenst is. (De Wit kreeg deze door een gelukkig toeval in handen. Zijn zoon was op een beurs in New York en belde op een dag zijn vader op. 'Pap, jij was toch bezig met Rabelais hè, nou, hier ligt een Nederlandse vertaling uit 1682, zal ik die voor je meenemen?' De gelukkige!)

Wel, mochten we ooit zo vermetel zijn een dergelijk, kleinschaliger project te beginnen dan weten we in elk geval ook H.C.D. de Wit te vinden.

En toen stond er in *de Volkskrant* (1.9.1995) opeens een bericht dat me de rillingen over het lijf deed lopen en zeker geen van ons onverschillig laat: zowel bij Van Gennep als bij Bert Bakker komt volgend jaar een nieuwe vertaling van Rabelais uit! Van Gennep brengt een gebonden uitgave voor f 69,-, Bert Bakker een paperback voor f 49,90. De vertalers zijn respectievelijk J. Vermeer-Pardoën en Théo Buckinx.

Nader onderzoek van clubleden leerde dat Johanna Maria Vermeer-Pardoën een vertaling van *De lof der zotheid* op haar naam heeft staan (1992), en eerder de verhalen van Voltaire vertaalde (1979). In 1973 promoveerde zij op *Le chateau: fonctionnement d'un type figuratif dans la littérature romanesque du XII siècle*. Buckinx debuteerde 10 jaar geleden met een roman die een rabelaisiaans aandoende titel heeft: *Tussen keelgat, kont en kunst*, en is daarna zeer produktief geweest als vertaler. Zo heeft hij onder meer Pauverts biografie van De Sade vertaald (1993), werk van Troyat en Sagan in 1994, en dit jaar verschenen Sade's *De nieuwe Justine* (608 pp.) en een roman van Suzanne Prou in een vertaling van zijn hand.

De uitgevers maar eens gebeld. Desgevraagd verklaarde Jaap Jansen van Van Gennep van werkelijk helemaal niets te weten. Het was een project van Ivo Gay, inmiddels – zoals we allemaal in het roddelblad van Nederland hebben kunnen lezen –

ex-directeur. Jansen wist niks van Rabelais en hij wist niks van de vertaling. Een pijnlijke zaak ja. Hij wacht tot Gay terug is en neemt dan een beslissing. Dat was dinsdag 5 september. Medio oktober nog eens gebeld. Jansen stelt de beslissing uit tot hij weet hoe de boekhandel op de aanbieding heeft gereageerd. Eind november valt dan de definitieve beslissing. Ik ben benieuwd.

Eveneens op dinsdag 5 september kreeg ik Paul Sebes van Bert Bakker aan de lijn. Ook deze wist van niks, hij was slechts persvoorlichter, geen redacteur. Met mijn vragen over de vertaling moest ik me maar tot de vertaler wenden. Verantwoordelijke redacteur? Nee, had geen zin. Gewoon briefje naar de vertaler, zit in Frankrijk. Aldus is geschied. Na de Buchmesse nog eens met Bert Bakker gebeld. Nu verwees hij me door naar Elsa den Boer, de verantwoordelijke redacteur. Zij was overigens zo vriendelijk enige nadere informatie over het Rabelais-project te geven. Voorlopig geeft Bert Bakker alleen de eerste twee boeken uit: meteen alle vijf de boeken laten vertalen was een te riskante onderneming. Voor zover zij wist had Buckinx de vertalingen van Wieringa en Sandfort op zijn bureau liggen en verwerkte hij zijn kritiek erop. Zijn vertaling wordt een geannoteerde.

Benieuwd naar wat de Leidse Rabelais-deskundige Smith van de aankondiging zou vinden heb ik hem gebeld en om een reactie gevraagd. Ook hij had opgekeken van het bericht en was verrast dat twee uitgevers tegelijkertijd met zo'n omvangrijk project bezig waren. 'Ze moeten het voor elkaar geheimhouden hebben.' Hij vindt het jammer dat nu twee vertalers onafhankelijk van elkaar hun krachten aan het beproeven zijn, en deze dus niet bundelen. Samenwerking, ook gezien de financiering van een dergelijke opdracht, ware wenselijk geweest. Het is in feite een verspilling van energie en geld (subsidies aangevraagd door Van Gennep of Bakker?) Ook betreurt hij het dat er geen overleg met derden is geweest. Smith is er vrij zeker van dat na er deze vertalingen echt geen markt meer zal zijn voor nog een nieuwe, wetenschappelijk aangepakte Rabelais.

Vlak voor het ter perse gaan van dit nummer ontving ik van Théo Buckinx een antwoord op mijn brief. In een daaropvolgend telefoongesprek gaf hij toestemming zijn antwoorden op een paar vragen integraal op te nemen:

- * Ik grijp in het geheel niet terug op de vertalingen van mijn voorgangers. Van Van Wieringen [mijn fout, het is natuurlijk Wieringa, MB] had ik nog nooit gehoord. Sandforts vertaling heb ik ooit eens gelezen, maar ik had ze niet ter beschikking; dat wilde ik ook niet. Wel heb ik me fotokopieën laten bezorgen van zijn vertaling van de verzen in het werk, omdat ik – geheel ten onrechte, naar achteraf bleek – vreesde door de rijmwoorden zijn vertaling te benaderen.
- * Ik heb mijn werk in mijn dooie eentje gedaan, zonder hulp van wie dan ook; Nederlandse Rabelais-deskundigen kende en ken ik niet.
- * Ik heb het werk inderdaad van een tamelijk uitgebreide annotatie voorzien.
- * Wat de stijl betreft heb ik bewust voor een eigentijds taalgebruik gekozen. Wat had ik anders bijvoorbeeld met het Provençaals in Rabelais' werk moeten doen? Vervangen door Limburgs? Door Antwerps (amay, zonne, madammeke!)? Het hele boek vertalen in een zestiende-eeuws Nederlands dat niemand meer meester is? Elke andere oplossing dan eigentijds Nederlands leidt volgens mij tot een kunstmatig taaltje, tot onleesbare ongein.

Zoals in het redactioneel vermeld wordt dit nummer van *Faicts & Dicts* hem toegestuurd; misschien, zo zei Buckinx, dat hij in een volgend nummer meer van zich laat horen. 'Fay ce que voudras' zal hem graag aan deze halve toezegging houden. In elk geval volgt de club de ontwikkelingen nauwlettend en spoeden de leden zich eind november naar de boekhandel, want dan ligt de vertaling er al! En natuurlijk is een vergelijking van zijn vertaling met die van Sandfort (waarover Buckinx absoluut niet te spreken is, maar daarover misschien later) onvermijdelijk.

De Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam organiseert een lezingencyclus over 'De wonderbaarlijke lotgevallen van de roman', en op woensdag 18 oktober sprak daar onder anderen Paul Smith. Hij 'beschrijft hoe [Rabelais'] werk tijdens het classicisme, de romantiek en door negentiende- en twintigste-eeuwse lezers als Goethe, Balzac, Flaubert, Céline, Joyce, Barrault en Perec ontvangen werd.' Smith wil wel een uitdraai van zijn lezing toesturen als mocht blijken dat de reeks niet in druk verschijnt. In het volgende nummer in elk geval een kort verslag van onze hoofdstedelijke correspondent Jaap Engelsman.

Twee berichtjes die aangeven dat er allerlei meer of minder bevoegden in Nederland rondlopen: een Nijmeegse antiquaar vertelde me naar aanleiding van de twee nieuwe vertalingen dat hij niet begrijpt waarom Sandfort niet gewoon herdrukt wordt, hij verkoopt er elk jaar zo'n tien exemplaren van. En in *Vrij Nederland* van 14 oktober 1995 stond een advertentie waarin '2 dln Rabelais 1931. 071-762257' gevraagd werden.

Nagekomen, uit: Dirk van Weelden, 'De allerparadijselijkste aardappelkroket', *NRC* 14.7.1995: 'Als de Franse geleerde Jean Jacques Revel Horatius las, wilde hij weten hoe de daar bezongen patrijzen smaakten. Bladerde hij door Rabelais, dan kreeg hij trek in een 16de-eeuwse pastei.'

Rabelais muzikaal, speciaal voor de cd-spelerbezitters onder ons. Bij Harmonia Mundi France kwam 'Une fête chez Rabelais' uit van het Ensemble Clément Janequin – ook aanwezig op het Festival Oude Muziek (1995) in Utrecht – onder leiding van Dominique Visse. De bespreking in *Klassiek* begint met de volgende regels: 'Wie in Rabelais' Gargantua en Pantagruel heeft gelezen – al zijn het maar enkele bladzijden – weet dat een cd met de titel "Une fête chez Rabelais" vooral de aardse kant van het leven belicht. Wijntje en trijntje zijn de onderwerpen van Rabelais, al is zijn taalgebruik aanzienlijk plastischer dan dit burgermans rijm.' Verder nog: '[...] Rabelais behoort niet om zijn onderwerpen en rauwheid tot de wereldliteratuur, maar juist vanwege de virtuoze en woordkunstige wijze van verhalen over drankgelag, krijg en minne.'

In Eds *Die afschuwelijke inksmaak* enz. (Officina Hoffmann, 1995) 19, kwamen we Gustave Flaubert tegen over Rabelais (in zijn brieven, geciteerd in *Boekenzaal* 1927, 282): 'Voor twee mensen koester ik alleen een hoge bewondering: voor Rabelais en Byron [...]'. In *The letters of Gustave Flaubert 1830-1857*, bezorgd door Francis Steegmuller (een selectie; 1979), vond ik het hele citaat (vertaald in het Engels dus). Het staat in een brief aan Ernest Chevalier van 13 september 1838:

Really I deeply value only two men, Rabelais en Byron, the only two who have written in a spirit of malice toward the human race and with the intention of laughing in its face. What a tremendous position a man occupies who places himself in that relation to the world!

Tot mijn grote genoegen wordt deze alinea voorafgegaan door een waarin Rabelais in één adem genoemd wordt met mijn andere grote liefde uit de zestiende eeuw:

I am still reading Rabelais, and have also taken up Montaigne. I even intend later to make a special philosophical and literary study of these two men. Together they mark the taking-off point, as I see it, of French literature and French spirit.

Veertien jaar later is hij nog steeds aan het lezen. In een brief van 22 november 1852 aan Louise Colet schrijft hij:

Speaking of reading, I read Rabelais and *Don Quixote* every Sunday with Bouilhet and never tire of them. What overwhelming books! The more one

contemplates them the bigger they grow, like the pyramids, and in the end they almost frighten you.

Vast even over *salmigondi*. Jaap Engelsman vond in de elektronische BNTL onder meer: ‘Le “hohepot ou **salmigondi** des folz” (1596): etude historique et linguistique suivie d’une edition du texte / par Roland Mortier. Bruxelles, Palais des Academies, [1958]. 131 p. (Memoires; Academie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Collection in-8 = Verhandelingen ; 2e reeks, boek 53, afl. 3). P. 53-56 Bibliographie; p. 57-63 Appendice I: Le placard hollandais du 4 avril 1596; p. 64-95 Appendice II: Le texte du libelle flamand “Der mallen reden-kavel” (Bibl. Univ. Gand, Fonds Meulman 8796); p. 96-131 Appendice III: Le texte du “Hohepot, ou Salmigondi des Folz“. Recensie door L. Geschiere in: Z. rom. Philol.: 77 (1961) 189-192.’

Meer ‘salmigondi’ in een volgend nummer.

RABELIJNSE VRAGEN EN ANTWOORDEN

Vragen

95/1. Wie kent latere, of nog vroegere, mededelingen over *Rabelais’ easy robes* (zie hiervoor)? En los daarvan: is er ook maar een draad van waar? *JE*

95/2. Voltaire noemde Swift de Engelse Rabelais. Zelf wordt hij (door Snethlage in zijn boekje over Voltaire de Engelse Swift genoemd, en) in een artikel van Didier S n cal (‘La fureur de rire’, *Lire* nr. 183, dec. 1990) een ‘Rabelais en perruque’ genoemd. Kent iemand nog andere literatoren wier naam op soortgelijke wijze met Rabelais verbonden is? *MB*

95/3. B ckl (zie boven) laat in zijn boek (p. 129) Scaliger zeggen dat hij, Nostradamus en Rabelais van joodse origine zijn. ‘Is het je nog niet opgevallen dat de naam van de dichter [Rabelais] rabbijnse origine verhuult?’ Volgens L o Fayolle, ‘Le nom patronymique *Rabelais*’, in: *Revue du Seizi me Si cle* xvi (1929), komt de naam van een boom: ‘l’ rable. C’est donc un nom de lieu.’ [?] Fayolle schetst de etymologie van het woord en besluit vervolgens: ‘*Rabelais*, c’est primitivement le propri taire ou l’habitant d’une “ rabraie”, tout comme   l’origine un *Pommeraiie* ou *La Pommeraiie* est celui qui tire son nom d’une terre o  il y a des pommiers.’ Daar is geen woord rabbijns bij. Weet iemand meer over het patroniem Rabelais? *MB*

Antwoorden

95/1. In *Faicts et Dicts* 2, p. 5, werd gevraagd waar de brug van Mantrible bij Cervantes voorkomt. Voorlopig is het antwoord: in Boek 1 hoofdstuk 9 van *Don Quichot*, waar Don Quichot hamert op de realiteit van de inhoud van de ridderromans. In de Engelse vertaling van J.M. Cohen (1955) zegt hij:

For what intellect could there be in the world capable of persuading another that the story of Princess Floripes and Guy of Burgundy was not true? Or the adventure of Fierabras at the bridge of Mantible [sic], which took place in the time of Charlemagne, and which, I swear, is as true as that it is now daylight?

Van Aiol tot de Zwaanridder geeft literatuur over Fierabras, bij wie helaas de brug niet genoemd wordt. Wel bovengenoemde Floripes en Guy. *JE*